

його статі. Полишаючи на боці уваги до загальної палеонтології коня, застанемось лише над тим, що ближше нас обходить. Д. Анучин зістає ся при давнійшій думці, що тарпана можна скорше уважати за здичилого коня, закидаючи проти характерности його ознак, бо в описаннях його є певні незгідні відомости що до форми, вигляду, бігу, а в кістяках д. А. не знаходить жадних характеристичних відмін; далі раса ся не могла бути чистою через те, що до табунів завсіди приставали домашні кобили; нарешті — однородний вигляд, як би був, міг з'явитись через здичіння, як в иньших краях, бо при тім звівір більше підпадає впливу атавізму. Поділяючи погляд на азіятську родину більшости домашніх звівірат і культурних рослин, д. А. думає, що й кінь домашній перейшов до Европеїців від середне азійських кочовників і лише по тому Европеїці могли зайнятись одомашненням европеїської дикої раси, як що вона ще істновала. Останню главу своєї розвідки д. А. присвячує джунгарському дикому коневі (*Equus Przewalskii*), висловляючи при кінці догадку, що й сі дикі коні властиво скорше здичіли як властиво дикі, в усякім разі — вони мішались з домашніми і взагалі своїм типом близько подібні до домашніх рас середньої Азії.

Таким чином питання про тарпава — чи був то кінь дикий чи здичілий — зістає ся непевним, бо доводи д. Анучина мають характер більш негативний ніж позитивний. Висновки його про азійську вітчину домашнього коня мають характер більш гіпотетичний, бо не оперті на виразних фактах, так як і його гадка про неможливість одомашнення коня самостійно в ріжних краях; а припускаючи, як можливе, що одомашнення коня стало ся в „прикаспійських, ба навіть при понтійських степах“ (с. 74), він сам непримітно признає певну можливість тезі д. Кеппена, що „одною з місцевостей, де коня одомашнено, була Україна (Скитія)“. Правдоподібно, питання про тарпана на сьому не скінчить і викличе дальші студії, але статя д. Кеппена і по всіх цоправках, зроблених проф. Анучиним, має свою вагу як старанний звід відомостей про сю винищену (як думають) вже цілковиту породу українського дикого коня.

М. Грушевський.

П. Милюковъ — Очерки по исторіи русской культуры, часть I: Население, экономической, государственной и сословной строй, Спб., 1896, ст. VII+223+мапа.

Книжка д. Милюкова (доцента Московського університета, видаленого за свій лібералізм перед роком, і автора важної праці про економічний стан Росії за часи Петра I) є відбиткою статей, друкованих в часописи популярно науковій „Мірѣ Божій“, призначений для старшої молодіжи й ширшої громади; як довідуємось (див. Рус. Мысль 1896,

IV, 159), за сею першою частиною прийде друга, розпочата вже друком і присвячена церкві й школі, й третя — присвячена громадському життю. Видане тепер містить в собі по вступних увагах, де автор висловляє свої принципиальні погляди, ставлячи предметом історії культуру — в значінню побуту материяльного, духового і громадсько-політичного — та виступаючи прихильником теорії цілковитої залежності історичної еволюції від законів її і противником телологічних теорій, наступає огляд колонізації сучасної Росії, далі йде огляд економічного життя — характеристика способів господарських, промислу домашнього й фабричного, історія торгівлі й кредиту; гл. III, присвячена державному устрою, займаєт ся головно оподаткованнем, попри нього — історією адміністрації взагалі; в гл. IV дано огляд історії верств — шляхетської, міщанської й селянської; книжку закінчує загальний огляд, де автор застановляєт ся над загальним характером російської громадської й державної еволюції, зазначаючи своє місце по середині між двома супротивними поглядами: т. зв. славянофілів і західників російських.

Автор, як зазначає в передмові (с. 18), мав на меті познаємити читача з „тими основними процесами й явищами, що характеризують русську (російську) громадську еволюцію“, систематизувавши материял, поза хронологічною, чи ліпше — синхроністичною схемою, аби виразнійше ті процеси представити. Призначаючи свою книжку для „широкого кола освіченої публіки, автор обмеживсь лише „елементарними відомостями, найбільш важними для загального розуміння історичного процесу, усунув аргументацію й цитати, даючи замість того вказівки про важнійшу наукову літературу в кінці кожного розділа.

Треба признати, що автору в значній мірі удалось дійти поставленої мети; поодинокі сторони, чи складові процеси російської еволюції історичної, позбавлені другорядних деталей, ілюстровані багатьма таблицями статистичними й діаграмами, виступають перед читачем виразно й дають суцільне й сильне вражіння, звязані одною провідною ідеєю автора. Автор виходить з принципа, що основним двигачем історичної еволюції є побільшення людности в звязку з потребою виживлення; надзвичайна малолюдність Росії й невичерпані запаси природні зоологічні й хліборобські запаси краю привели до того, що історичний процес переходив в Росії в цілком иньших формах ніж в Європі західній. Економічна слабкість і примітивність громадського життя в давнину мала наслідком, що державний устрій і диференцирований громадський склад витворились не в самої громади, а з'явились як результат впливу центрального уряду під впливом головної потреби — військової оборони і звязаної з нею — потреби грошевої. При економічній слабкості людности такий вплив мусів бути надзвичайно енергічним, а для того сама власть мусіла стати необ-

меженою, деспотичною. Забезпечення існування викликає надзвичайний зріст людности в останні часи, і се — в зв'язку з впливом форми європейських — приводить за собою надзвичайно швидку зміну форм життя і устрою, держачи край все ще в стані переходу.

Такі більш менш головні висновки цієї цікавої книжки, що безперечно, як сподівався автор, буде цікавою й не для „самих спеціалістів, що працюють звичайно в одній маленькій сфері науки і рідко ясно собі представляють зв'язок цієї сфери з цілостю“ (с. 19). Особливо цікавими, бо ґрунтовніше обробленими здаються розділи присвячені економічним питанням; автор спеціально цією стороною займався.

Для нас спеціально однак книжка дає безпосередно дуже мало цікавого. Історична схема книжки така — доісторичні часи східної Європи, давня держава Руська, Московська держава, Російська імперія; се властиво — історія генези сучасної російської (себ то — великоросійської з погляду етнографічного, з територією російської держави) культури; при тій схемі виходить та хиба історичної перспективи, що давня держава руська стає ніби виключним антецедентом московської, а Україна-Русь почавши від XIII в. аж до кінця XVIII в. кудись пропадає з поверхні землі, щоб потім явитись в ролі об'єкта адміністративних заходів російського уряду. Розуміється, се хиба цілком несвідомо у автора, але молодшим, більш об'єктивним історикам російським треба було б раз зреформувану сю схему історичну.

Ближше нас дотикає розділ, присвячений колонізації давньої Русі, але він належить, на мою думку, до слабших в книзі. Шан. автор часом категорично говорить про річчї більш менш гіпотетичні (напр. про іранство Сарматів с. 39, про стрічу Славян з Фінами коло Валдайських гір в VII в. с. 43), а сього в популярній книзі треба б особливо оминати; на с. 40 автор говорить про намітки руської мови IX—X в. (?). На с. 45 автор говорить, що людність на границях степів була (в середній період) або чужеродна або мішана; очевидно, чужим елементом тут міг бути лише тюркський, але вище (с. 39) автор каже — і цілком справедливо — що в етнографічній складі руських кочовників мали дуже малу роль; і дійсно, ті осадні тюркські граничні існували лише до часу, з часом знову притягались степовою людністю і в руській людності слід по собі зоставляли дуже слабкий; автор на довід каже, що мешканці Сквирського повіту „називали себе Половцями ще в XVI в.“ але се або непорозуміння, або lapsus memoriae, бо ми знаємо лише авантюриста Половця — Рожиновського, а й зв'язок його з Половцями досить проблематичний. На тій же стороні автор каже, що ознаки галицько-волинського діалекту проявляються в XIV в. На с. 46 сказано, що осадні на Поділлі не давніші від XVII в. і т. и. Взагалі треба сказати, що справу давньої етнографії

автор (не хочачи заглибляти в гіпотези) представляє трохи вже занадто не ясно.

М. Грушевський.

Николай Рожковъ - Поводы къ началу процесса по Русской Правдѣ (Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія 1895, IV с. 310—8).

Маленька розвідка д. Рожкова займаєть ся двома питаннями — що потрібно було, аби розпочати процес в справі карній, і що значить термін покліп. Зазначивши різницю в поглядах на поводи до карного процесу — чи потрібно до того особи обвинуваченого — автор розв'язує се так, що віджріжняє слідство, де для початку не були потрібними ані особа обвинуваченого ані „лице“, і самий сул, де особа обвинуваченого мусіла бути звісна. Що до другого питання, то автор уставляє істнування поклецу лише в справі про убиство й татьбу, на основі ст. 15—17 Троїцького кол., в противність більшости дослідників, сполучаючи слова „и во всѣхъ тяжахъ“ з „въ татьбѣ“, і відділяючи „и въ поклепѣ“, в значінню „себ то при поклепѣ“; значінне ж слова „покліп“ виводить із статей 81—2, де говорить ся про уживанне заліза: припускаючи, що поставлені тут умови характеризують і покліп він виводить, що поклепом було „обвинуваченне на основі підозріння, висловленого кількома особами“, не очевидцями.

М. Г.

~~Dr. Max Gumpłowicz —~~ Bischof Balduin Gallus von Kruszwica, Polens erster lateinischer Chronist (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften, S. 36, 1895).

Під таким заголовком видруковала віденська Академія Наук в справоздавах секції філософічно-історичної працю Дра Гумпловича, звісного в істориографії польській ученого, працю, що, думаємо, повинна ближше заінтересовати істориків польських задля результатів, до яких доходить Др. Г-ич. Але також інтересна вона і для нашого кола істориків хоч би й тим, що перша хроніка польська, звісна під іменем Галла, єсть одним з жерел для історії найдавніших відносин русько-польських.

Автор, зазначивши на вступі загальний характер первісної істориографії польської тим, що вона відразу в скінченій, артистичній формі появляєсь, і характер самої-ж літописи, обговорює попередку справу походження Галля. Розібравши усі дотеперішні виводи учених, доказує, що згаданий літописець був Французом, одним із багатьох зайшлих тоді французьких монахів-Бенедиктинів до Польщи. Відтак переходить автор до означення місця, де літопись була написана. По бистроумнім розсліді